

Weszprémi István

A török hódoltság megszűnésekor a számbelileg nagyon megcsökkent magyarság figyelhette a százötven éves éjszaka hanyatló félholdját, hidegen halványuló csillagait. A lelkek dermedtek, az ország pusztaság, s a nemzeti öntudat széttöredezett cserepein látszólag alig van testvéri vonás. A „felszabadító“-nak nevezett háborúból a magyar népnek szenvedés, könny és anyagi áldozat jut csupán. A dicsőség a császáré, akinek katonái „bello iure“ meghódított földként tekintik hazáját.

A háború az Alföld népét pusztítja legkegyetlenebbül. Az elárult és elfoglalt ország testéből hatalmas latifundiumokat hasít ki hívei számára a bécsi udvar. Az idegen világ új földesurainak legtöbbje nem is tudja, merre terül el sok ezer holdat számláló birtoka, amelyre nemsokára özönével érkezik a betelepített idegen. A magyarság hazájában százalékos arányszám szerint is Európa összlakosságának egy százalékát sem jelenti már.

A meghódított föld új életének, szellemi berendezkedésének irányelveit a Habsburg-ház érdekei határozzák meg. A soknépű és sokréttű Osztrák Birodalom barokk szelleme a legreakciósabb. Világnézetében mélyen elfogultan, türelmetlenül katolikus, állameszméjében abszolutista, társadalomfelfogásában hierarchikus-arisztokratikus. Mindent, ami nem ez — s ilyen az új országgrészben bőven van —, a rebellió forrásának tekinti, és kegyetlenül üldözi.

A történelmet azonban a névtelen milliók írják. E reménytelennek látszó helyzetből indul el a számában megfogyatkozott, sokat hibázott, még többet szenvedett nemzet életének egyik legnehezebb szakaszát jelentő évszázada felé. A tiszaháti jobbágymozgolóadás szikrája országos lánggá lobbantja ugyan az elégedetlenség máglyáját, de a beregszászi vásáron a magyar, román, kárpátukrán és szlovák jobbágykezek magasra emelt „Pro Patria et Libertate“ feliratú zászlai a megfáradt kezekből a majtényi mező porába hullanak.

Majtény után mély csend, egészségtelen álom üli meg az országot. E sokat vitatott kor nemzetietlen, veszélyt hordozó voltát csak az értheti meg igazán, aki szellemi arcát műveltségének írott emlékei alapján próbálja megszerkeszteni. A szatmári békét követő ötven év szegényes természetben alig talál eredetit és magyar nyelvűt a kutató. A számra kevés, szellemében idegen mű nem alakíthatta, nem termékenyíthette s nem gazdagíthatta a magyar kultúrát. Mikes Kelemen levelei Rodostóban hányódnak. II. Rákóczi Ferenc francia nyelvű emlékiratait egy kolostor könyvtárának hűvös csendje fogadja magába. Árva Bethlen Kata önéletrésztével Faludi Ferenc *Nemes Embere* és *Udvari embere* áll szemben. A dédelgett veszprémi püspök Padányi Bíró Márton könyvét, az 1750-ben megjelent *Enchiridion*t vagy Damiani váci főesperes művét, a *Justa religionis coactat* az állam elko-bozza. Ez utóbbiak azt fejtegették, hogy a királyok, fejedelmek, hatóságok és nagyurak a birtokaikon tartózkodó „eretnekeket“ a legszélsőségesebb eszközökkel, ha kell halálbüntetéssel is, kényszeríthetik a katolikus vallás felvételére.

E kor legnagyobb jelentőségű, legmaradandóbbat alkotó orvosa és orvosírója Tsanády Weszprémi István. Életműve jellemzi leghívebben a külső háborúktól mentes, látszólag nyugodt, alapjában mozgalmas, ellentmondásokkal teljes, szellemi és művelődéstörténetünk szempontjából fontos, forradalmi kort.

Születésének évében (1723) iktatja törvénybe a pozsonyi rendi országgyűlés a *Pragmatica Sancti*ót. A jobbágy földhözkööttsége már odáig súlyosodik, hogy a földesurak saját jobbágyaikat sem költözethetik más megyebeli birtokaikra, s mivel a rendi országgyűlés saját érdekei védelmét látja benne, az idegen, állandó katonaság betelepítését is megszavazza.

Ebben az évben látja meg a napvilágot Veszprémben, vad felekezeti villongások idején a gyermek. A szülők, a „civis egregius“, a „peres dolgaiban igen elfoglalt“ Nemes Tsanády István és az édesanya, „Nemes Bíró Susanna Asszony“, hogy a református hit szerint kereszteltesse meg, a gyermeket szülővárosából elvinni kényszerülnek. Életének rövid, de hű leírását főművének első kötetéből, az ötvenes években Angliában előkerült kéziratos naplójából, valamint az utolsó, 1799-ben megjelent munkája, a *Pannoniae Luctus* második kiadásából ismerjük. Az utóbbinak szerzőjéről, a kor levegőjét árasztó, magával ragadó szövegében — jogosan — Weszprémi vejét, az orvosíró Földy Jánost gyanítjuk.

A XVIII. század e nagy tudósának keresztelőlétét nem találjuk. Arcmása ismeretlen. Sírját a halála óta eltelt közel két évszázad mindennapi gondja, poros közönye a sivár parlaggal tette egyenlővé.

Weszprémit már származása elkötelezi. a XVIII. század magyar értelmisége az a szűk réteg, amelyhez majd jó négy évtizedes debreceni tartózkodása alatt maga is tartozni fog — a felvilágosodás, a Nyugaton hódítóútjára induló új világ- nézet képviselője egy megmerevedett országban.

1732-ben Pápán, 1739-ben Sopronban tanulja „szorgalmatosan a Deák és Görög nyelveket“. 1743-ban már debreceni diák, amikor rövid ideig Besztercebányán a „Hippocrates Hungaricus“, Moller Károly Ottó, II. Rákóczi Ferenc egykori tábori főorvosa magánorvosi iskolájában az első természettudományos ösztöndíjazást kapja. 1741. július másodikán jellegzetes betűivel a Kollégium anyakönyvébe már beírta: „Ego, Stephanus Weszprémi subscribo legibus Coll. Debrecziniensis...“

Az ősi iskola — mint a korabeli protestantizmus — a fénynek és árnyak szövevénye. Szelleme életének lehangolóan színtelen, egyhangúan komor otthona a kollégium, de a falak közé állandóan be-besüt a nap sugar. Világot járt, széles látókörű, haladó szellemű tudós tanárai a reménytelennek látszó éjszakán is ébren tartják, sőt tovább fejlesztik a haladás tüzeit. Weszprémi tanárai közt olyan kiválóságok találunk, mint Maróthy György, aki Szilágyi Sámuellel együtt rövid működése alatt szellemileg teljesen átalakítja a főiskolát. A descartes-i örökséget dúsan kamatoztató elme az eddig háttérbe szorított reál tárgyaknak sokkal nagyobb teret enged, s a klasszikus irodalom tanítását is rendszeresebbé teszi. „Meg kellene minden könyvet égetni — írja —, ha azok után a tanuló ember nemcsak tudós, hanem jó és béketűrő is lenni nem akarna.“ Legjobban szeretett tanára Hatvani István, aki Erasmus. Paracelsus és Vesalius városából, Bázélból hozza magával az orvostudomány tanait.

Az ellentmondásaiban is nagyszerű szellemi közösség hamar felismeri az ifjú rendkívüli képességeit. Adottságai, szorgalma és rendkívül megnyerő modora miatt 1751-ben — az öreg fóliások szerint — „azon Nemes Collegiumban Sériorságot ért“, jöllehet az iskola rideg szabályaival elég gyakran összeütközik. „Weszprémi, a diák gyakran hiányzott az estvéli könyörgésekről, kibújt a kötelező főveg viselése alól, s szívesen hordott illetlen színű cizmát, rövid tunikát. Ezért gyakran kapott intést“ — olvashatjuk a sárgult lapokon.

Egyéniségének fejlődése, egész életműve bizonyítja, hogy tanárai között Hatvani hatott rá leginkább. Ő a kollégiumi könyvtár felügyelője, így Weszprémi közvetlen felettese. Mindennap találkoznak az iskola betegszobáiban is, mert a szenior igen fontos kötelessége a beteg diákok gondozása.

1752. március 18-án a kollégium kiváló fiának hatvan forint ösztöndíjat ad, amelyet három nap múlva a szeniori pénztárból hetvenkét magyar forintra egészít- tenek ki „in subsidium itineris academici“. Ez év májusában Weszprémi „a szerzett tudományainak nagyobb öregbítésére külső országok felső iskoláiba indul“. Útja Pozsonyban át Bécsbe vezet. A császárvárosban három hónapot időzik. Hatvani tudományának tekintélye előtt a Burg kapui is megnyílnak. Tanítványa az udvari könyvtár csendes dolgozószobájában a Hollandiából Bécsbe került orvostanárt, van Swieten Gellértet keresi fel. Boerhaave legkedvesebb tanítványa már megvalósította az oktatás reformját, s a bécsi iskolát Európa egyik első orvosi központjává emelte. A nyugodt, tapasztalt, világot járt tudós alapos körültekintéssel és megértő türelem- mel oltja át a nagyszerű fiatal alanyba a születendő és kibontakozásában csodálatos távlatokat sejtető modern orvostudomány csiráit. Síríg tartó szövetség, rendíthet- ten testvéri közös sorsvállalás közöttük a felvilágosodás orvosi feladatainak hősi megvalósítására.

Bécs orvosi egyetemén még a XVIII. század második felében sem avatnak protestánsokat orvosdoktorrá, ezért Weszprémi Bajorországon át Helvéciába, Zü- richbe megy. Itt másfél éven át orvosi tanulmányokat folytat. Elsősorban a nagy Haller barátját, az Alpok kutatóját, a sokoldalú Johann Gesnert hallgatja.

Felejthetetlen a kép, amit első anatómiai leckéjéről olvasunk. A helvéciai ősz búcsúzó, bágyadt fényei szűrődnek be a boncterem gótikus ablakán, amikor először áll a felbontott holttest mellett. Eddig soha nem tapasztalt élmények, ismeretlen benyomások hatása alatt. Így ír: „Húst és csontot tartottam kezemben, testet láttam közvetlen közelről, amelyből már elszállt a lélek. De vajon mikor, és hová?“ — kérdezi, s egyelőre felelet nélkül marad érdeklődése. Később kórházban dolgozik. Boncolásainak, valamint a zürichi kórház beteganyagán végzett megfigyeléseinek eredményeit majd orvosdoktori értekezésében összegezi.

A gazdag, gondtalan, de idegen világ hideg ege alatt hirtelen magára marad. Fázósan didereg, elvágynak Helvéciából. A nagy előd, Apáczai Csere János képe merül fel, s leküzdhetetlen vágyat szül benne a holland rend és tisztaság, a liliom-

mezők, a rembrandti színek, a biztató, nyugodt, termékeny és felemelő emberi élet után. „Bataviába kívánék menni” — írja naplójában. A nagy tanító szellemi hagyatékaéhoz híven elmaradt hazája, elárvult népe kínzó gondjai közt a hosszú harchoz fegyverért tovább vándorol. 1753-ban a „szövetséges Belgák Akadémiáját” látogatja meg. „Hartje van Holland — Hollandia szíve” — Utrecht egyetemére iratkozik.

Itt nem ritka s nem is idegen a magyar diák. „A XVII. század kapitalista mintáállamában”, Hollandiában a haladó polgárság az anyagi jólét mellé a hatalmat is megszerezte. Egyetemeit — elsősorban Utrechtet — két évszázadon át olyan sűrűn látogatják a magyar hallgatók, hogy itt számuk a többi hallgatóét jóval meghaladja. Nem csupán a jótékony szívek anyagi segítsége, nem a már modern értelemben vett városi élet számtalan előnye csábítja őket, hanem elsősorban Descartes immár évszázados megállapításának töretlen igazsága: „Olyan ország ez, ahol alig ismerik a méreg, az árulás, a rágalmozás fegyvereit, s ahol nagyatyáink lelki tisztasága még aránylag leginkább megmaradt.” Itt élet van, nyugalom, gazdagság és alkotás. Minden bölcső körül bizakodás, a beteljesülés hitében fogant ígélet és reménykedés. Otthon szegénység és sötétség, s az élet erőteljes színeit is fakóvá áztatja szürke, egyhangú óceánjában az idő.

Amíg odahaza csak Maróthy, Hatvani és a hozzá hasonló kevesek nyújt-hatták feléje a kartezianizmus üdítő italának kelyhét, itt kedvére ihat az éltető forrás dús vizéből.

Hollandia orvostudományában ebben az időben már Boerhaave szelleme diadalmaskodik. A „*Communis Europae sub initio huius seculi magister*” alakja példa nélküli vonzóerőt gyakorol minden orvosnak készülő ifjúra. Boerhaave az orvostudomány történetében az egyik legnagyobb tanító. Sikerének titka nem tudományos munkásságában, nem elméleti tanításának gazdagságában, hanem páratlanul vonzó egyéniségében, a gyakorlati életet szolgáló, a mai értelemben vett klinikai gondolkodásában keresendő. Tizenkét klinikai ágyon tanította meg fél Európát az orvosi tudomány fenséges művészetére.

Weszprémi a gazdag és boldog Hollandiában is elmaradott népének, leigázott hazájának hű fia marad. Már a doktori cím várományosa, lelkiismerete mégis az otthonról jövő sikoltást hallja meg. 1755-ben Mária Terézia megtiltja, hogy Debrecen városa ősi iskoláját segítsen. A veszélybe került Alma Mater a protestáns Hollandiához, Svájcához és Angliához fordul segítségért. A könyörgő levelek egyikét Weszprémi kapja meg, s emlékezve Pápai Páriz Ferencnek a nagyenyedi kollégium érdekében végzett angliai gyűjtésére, ő is nagyobb szigetországi gyűjtőkörutat tervez.

Nemcsak ezért megy Angliába. London ebben az időben a gyakorlati orvostudomány élén jár, és Weszprémi már szilárd elhatározással készül élethivatására. A két angol forradalom nemcsak a királyság korlátlan hatalmát semmisítette meg, a rendiséget sem hagyta meg kizárólagos jogain belül. Weszprémi másfél éves angliai tartózkodása a felvilágosodás orvostudományának különlegesen érdekes idejére esik. A debreceni kollégium öregdiákja szinte lélegzetviesszafojtva hallgatja a számára különös, új világ szívverését. Nemsokára nyelvüket is jól ismeri. Füle meghallja a pásztor és a kórorvos, a plébános és a bölcsész ajkán testet öltött pompás kifejezéseket s a megtestesült alliterációs rímeket. Eddig latin nyelven írott naplóját nemsokára kifogástalan angol nyelven folytatja. Harvey már egy évszázada halott, de a St. Bartholomew's Hospitalban a lába nyomát őrzi a föld. Weszprémi csodálkozó tisztelettel bámulja Harvey egyik, 1616-ból származó, a College of Physiciansban tartott előadásának elsőrgült kéziratát, amelynek szövege szerint a nagy titkot, a „*circulatio sanguinis*”-t megoldotta. Ugyanilyen csendes nyári délután volt négy évvel ezelőtt, amikor életének első orvosi könyvét, az *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus* című munkáját a kollégium nagykönyvtárában kezében tartotta.

Első angliai feljegyzései 1757-ből valók. London ekkor már a „socialhigiéné” előbészét éli, az angol „egyse” rendszer felszámolása, iparegészségügy, munkásvédelem, pestis- és himlőoltás, egyházi, társadalmi, tudományos és gazdasági harcainak küszöbén. Weszprémi az orvostudomány minden ágában fölkéletesíteni óhajtja magát. Itteni mesterei elsősorban William Smellie, John és William Hunter. Smellie-nek, kora egyik legkiválóbb szülésmesterének előadásait két fél éven át hallgatja. A szakmát mind elméletileg, mind gyakorlatilag kitűnően elsajátítja, erről mestere hivatalos diplomát ad. „Itt tanulta többek között a bábáskodás tudományát, dicséretes bizonyosságlevelet is nyert Anglus nyelven.”

Mit adhatott a messi, idegen, kicsiny ország fáradhatatlan vándora a nagy Angliának? 1755-ben jelenik meg Londonban *Tentamen de Inoculanda peste* című munkája. Weszprémi ebben az antitoxikus terápia magyar előharcosának mutatkozik. Neuburger szerint is „Es war zuerst der ungarische St. Weszprémi, der in

seiner Tentamen den Vorschlag machte in Pestzeiten das Pestgift künstlich einzupumpfen“. A világviszonylatban is úttörő mű lapjain is a magyar tudós szólal meg a messze idegenben. „Ha van ország — olvashatjuk —, úgy elsősorban hazám az, amely inoculatióra szorul. Németországból és Ausztriából úgy özőnlenek évente sok ezrelék a betelepülők Magyarországra, mint terhes trójai falóból. S hogy ezek a ragályt mennyire terjesztik az országban, azt a lakosságuktól megfosztott, elnéptelenedett, pusztá helyek bizonyítják.“

Angliai tartózkodása alatt Oxfordban, Cambridge-ben előadásokat hallgat. Egyik, hazájában járt angol utazó szerint Edinburghben is.

Négy éve tartó külföldi útja benyomásaiból, olvasmányélményeiből és vívódásaiból önálló filozófiai mű születik: *The Grand Question debated, or an Essay to prove that the Soul of Man is not neither can it be immortal*, azaz *A megvitatott nagy kérdés: kísérlet annak bebizonyítására, hogy az ember lelke nem halhatatlan, s nem is lehet az*. Majd az egyházatyákkal szemben így ír: „a különvált lélek létmódja elképzelhetetlen.“

A *Grand Question* Weszprémi életének nagy pillanata. Itt zárkózik fel — bizonytalankodás ellenére — a korabeli szellemiség legmesszebbre merészkedő ágához.

Utrechti visszatérése előtt huszonhat könyvét, egyetemi jegyzeteit is az oxfordi könyvtárnak ajánlja fel. Naplója itt szakad meg; bizonyos, hogy az ajándékozott könyvek közé keveredett. A napló utolsó sorai visszaindulásának tervéről és a doktori szigorlatra készülődéséről beszélnek.

Meghatódottan tartom kezemben a Teleki Téka csöndjében a gyűjtemény egyik ódon kötetét. Doktori értekezések, valamennyit 1756-ban Utrechtben védtek meg. Az első Mátyus Istváné a melankóliáról. Sorrendben a tizenegyedik *Disputatio inauguralis. Medica sistens Observationes medicas* szerzője Stephanus Weszprémi Pannonius. Az értekezés a zürichi és angliai tartózkodása alatt észlelt vagy boncolt eseteket tárgyalja 16 oldalon. Eletrajzában olvashatjuk: „a doktori címet a szokott kemény vizsgáztatás, Mustra, vagy Remekírás után nyerte el.“ „Remekírás“ — az elfelejtett szó milyen nagyszerű kifejezése a doktori értekezésnek.

Szive és kötelességérzete, mint anyni más társát, őt is hazahozza. Mária Terézia tanügyi reformjának rendelkezése értelmében a helytartótanács előtt 1757-ben újból vizsgázik — kitűnő eredménnyel. A sikeres vizsga után Debrecen városa kedvező véleményezése alapján letelepedését a császárnő engedélyezi ugyan, de a felvilágosult és materialista Weszprémi „cselekedetei és viselt dolgai titokban megfigyelendők, az orvosi gyakorlatban pedig a szigorú rend betartására utasítottassék“.

Weszprémi habozás nélkül vállalja az akkori történelmi helyzetben ráháruló szerepet: a művelt és polgárosuló Európa s az önállóságától megfosztott feudális, elmaradt hazája közti közvetítést.

Weszprémi vérbéli orvos, de ez életművének csak egyik része. Közvetlen közeletről látta és tapasztalta, hogy a megszerzett ismeretek nyugaton nem maradnak a kiválasztottak szűk körén belül, s a harmadik rend a tudományok segítségével vívta és vívja harcát az egyenjogúsáért. Látja, hogy hazájában a tudatlan, ismeretektől megfosztott nép széles tömegeinek alapvető felvilágosítását kell neki is szolgálnia.

Vizsgáznioi kell a borbély-sebész céh tagjainak? Megírja magyarul a vizgádkérdéseket és a kívánt ismeretek szövegét. 1760-ban megjelenik a *Kisdéd gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás*. Az 1760-ban Kolozsvárott Páldi István által nyomtatott művet Szalontai Tholdi Ádám grófnak, „Nemes Erdély Ország Tabulæ Assesorának“ ajánlja, de a népnek szánja. Bevezető ajánlását van Swieten írja — magyarul.

Gyermekhalandóság, betegségmegelőzés, antitoxikus terápia, modern, életerős, követelő eszméi törik meg Mária Terézia korának látszólagos nyugalalmában az álmos Nagytemplom környezetének ásitó csöndjét. A himlőoltás egyik legkorábbi előharcosának kell őt tekintenünk, s joggal írhatja később: „Hiú a brittek dicsekedése, kik kérkednek, hogy ők tanították Európa többi népeit a himlőoltásra.“ Legtalálhatóbban felvilágosító röpiratnak nevezhető. Két évvel az *Émile* megjelenése előtt, *a természetre* — mint csalhatatlan nevelőre — hivatkozva szinte rousseau-i elveket hirdet. Művét „az emberi nemzet javának előmozdítására“ szánja: „En ezen elmélkedésem rendiben minden iskolai ígéket és tekervényes okoskodásokat félretettem, világosan kívántam szólani, azért, hogy innét mindenkép épületet vegyenek.“

Van Swieten és Weszprémi a legmélyebb barátságban élnek. Az udvari könyvtár praefectusi szobájában kötött barátság, testvéri szövetség egy életre szól. Az azonos lelkület, gondolkodás és érzések közössége érthetően a felvilágosodás nagy egészségügyi programjának közös munkavállalásában is megmutatkozik. Van Swieten, a mozgalom vezéralakja ismerteti meg vele a természettudományos színezetű

bécsi szabadkőműveség eszméit. 1760-tól mint „testvérét“ kíséri figyelemmel. „Vale et res tuas feliciter age et ego te semper amabo“ — végződnek az egymáshoz gyakran írt levelek.

1761-ben az orvostudományban új hang jelentkezik. Ekkor jelenik meg Páduában Giovanni Battista Morgagni *De sedibus et causis morborum per anatomem indagatis libri V* című munkája. A mű a medicinának új ágát, a kórbonctant teremti meg. Az orvostudomány e korszakalkotó művében előkelő hely illel meg Weszprémi Istvánt. A munkatársainak elbírálásában könyörtelenül szigorú, de igazságos mester őt a többi nagyok között mindenütt mint „clarus“-t említi, s rendkívül rokonszenvesen és nagy elismeréssel idézi. Élettani és kóreléttani, klinikai és gyógyszer-tani megfigyelések zürichi, még inkább angliai tartózkodásának idejéből. Morgagnin kívül Haller is nagyra becsüli értékét, s nagy művében, a nyolckötetes *Elementa Physiologiae corporis humani* VI. kötetében adatait bőven felhasználja.

Van Swieten 1763. február 18-án kelt levelében figyelmezteti, hogy „nagy hasznót hajtana, ha ezt a német könyvecskét [Johann Henrik Crantz-nak, a bécsi egyetem szülészstanárának könyvéről van szó] a ti nyelvekre lefordítanátok“. A mű 1766-ban jelenik meg *Bába mesterségre tanító könyv* címmel. Annaira a hazai viszonyokra alkalmazott, hogy a művelődéstörténet az első magyar bábakönyvként tartja számon. E szakmában első, évszázadok fojtogató babonáinak vigasztalan, sívár éjszakáját eloszlátatni hivatott fényforrás. A londoni kórházakban és szülőotthonokban elsajátított gyakorlat és William Smellie szelleme egyaránt sugárzik belőle. Néhány év múlva irányelvei a civis város minden hivatásos szülészé számára kötelezők lesznek.

A konok hajdúsági ég alatt, az Alföld ájult tűzű nyarában a biztonságos nyugati életforma, a helvéciai és hollandiai egyetemek, angol könyvtárak után reménytelenül sívár környezetben találja magát. Eszmevilágában törés következik be. Nem tudjuk, mi okból, 1767-ben barátai szeme láttára tűzbe veti a *Grand Question* mint „istentelent és pokolra valót“.

Népe iránt érzett kínzó felelősségérzete, hallatlan alkotásvágya, orvosi és írói lelkiismerete megmenti attól, hogy a nagy elődök — Apáczai Csere János, Misztófalusi Kis Miklós vagy Apáti Miklós — teljes tragikumra jusson osztályrészéül.

Élete főműve, a nagy orvostörténeti munka megírása már régen foglalkoztatja. Weszprémi vérbeli orvos, vérbeli író. Ellenállhatatlan belső kényszer hajtja hősies vállalkozása megvalósításában. Évszázadok mulasztását igyekszik pótolni. A letűnt századok e megszállott szerelmese a múlt szétszórt, pusztulásnak kitett emlékeit gyűjti és rendező szerető gondoskodással és felelősségteljes lelkiismeretességgel.

Egyik legfőbb érdeme, hogy mérhetetlen kultúrkinccset mentett meg: „A boldogtalan régi időkben s sok rendbéli hadakozások, viszályoskodások, rablások s pusztítások“ idejéből még megmaradt leveleket, diplomákat és egyéb írásokat és könyveket, s „eképpen a setétségből a világságra általhozni lehetett, hogy a feledékenységnek mélyeséges örvényében örökké ne maradjanak. [...] s nem kevésbé lehet csudálni, hogy ily számos Orvos Doktorainkat tudhatjuk mutogatni, más egyéb Európai Nemzetek felett“. Ugyanekkor reálisan gondolkodik, a követelményeket és feltételeket józanul mérlegeli. Hazájában a rendszeres kutatómunka feltételei hiányoznak. Weszprémi az orvosokra vonatkozó életrajzi és irodalmi anyagot, adatokat próbálja összegyűjteni. Könyvtárak, levéltárak, rendezett gyűjtemények csak a külföldet járt fiatalok emlékeiben, óhajtaiban élnek. A magyarországi főúri könyvtárak most vannak születőben, s közöttük alig van olyan, amelyik kincseit a közönségnek szánja. Weszpréminek nem marad más hátra, mint a *levelezés*, ez a legintimebb irodalmi műfaj, ami lélektől lélekig hat. Nemesak hazai források után kutat; ha valamely idegen nyelvű munkában magyar vonatkozást talál, azt is felhasználja. Széles körű műveltsége gazdag nyelvismeretével e beláthatatlan területen is jól tájékozódik. Anyaggyűjtése nagyon pontos. Egyetlen adatot sem vesz át, amelynek helyességéről maga is meg nem győződött. Helyes érzéssel felismeri, hogy műve kiteljesítésének egyetlen módja a *levelezés láncrendszerének* minél céltudatosabb kimunkálása. Cornides Dánielen keresztül a korabeli magyar tudományos élet kiemelkedő alakjai, Pray György, Benkő József és sokan mások forrásai s lelkiismeretes segítőtársai. 1766-ban Bod Péter a *Magyar Athenasban* így ír: „Ségélje az Isten, hogy amint meg ígérte, a Magyar Nemzetben élt Orvos Doktoroknak életüket is kidolgozván bósáthassa Világra.“ Hatalmas és sokrétű munkásságának eredményeként 1774 és 1787 között négy kötetben jelentette meg a *Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia* című művét, „Genio Litterarum et Patriae“ — „A Tudomány Szellemének és Hazámnak“ ajánlva. Az első kötet, az „Első száz“ (*Centuria Prima*) 1774-ben Lipcsében jelenik meg a Sommer kiadónál.

A mű ismertetése és értékelése külön tanulmányt igényel. Sok adata közül említsük meg Kökösi István, az 1628-ban meghalt erdélyi származású fiatal orvos sírfeliratát a páduai temetőből:

*Hic Juvenis, fortis, medicus iacet; ergo nec aetas
Nec vis, nec Medicus vincere fata queunt.*

Pápai Páriz Ferenc egyéniségének legtalálhatóbb jellemzésére a maga szerkesztette sirversét közli. A nagy magyar orvos-író munkáit részletesen ismerteti. Pápai Páriz régi iskolatársának és barátjának, „Michael Halicius Nobilis Romanus, Civis de Karansebes“-nek Pápai doktornak avatására (1674) írott román nyelvű disztichonját teljes terjedelmében közli. Az első nyomtatásban megjelent román időmértékes vers ritkaságát, szépségét, különös értékét azonnal felismeri: „Placet omnium maxime ob insignem raritatem Epigramma Valachicum inde describere.“ A szöveget latinra fordítja kiváló készséggel, és megjegyzi: „inde, summa linguae Valachicae cum Latina adfinitas liquido appareat.“

Weszprémi alakjának számos vonását, életének sok részletét ma is homály fedti. Férfiasan nemes tartózkodás, az igazi tudósnak a szellemi aszkézisig fokozódó örök alkotási láza jellemzi egész életén át egyéniségét.

Weszprémi ismeretlen, elrejtett arcképét öregségében, a század utolsó évében is csak munkássága színfoltjaiból tudjuk megszerkeszteni. A háttér szomorúan egyhangú és sötét. Betegség, széthulló család s a „morcz öregség“ „fenyegető reménytelensége“ övezi alakját. A képet azonban csodálatosan gazdag, meleg, biztató fények világítják meg. Párizs lángjainak villódzásától dereng a látóhatár, s még alig issza be a Vérmező földje a mártírok véré, már piros rózsák nyílnak a vesztőhely tövében. Weszprémi munkakedve töretlen, dolgozik.

A göttingai, lipcsei és jénai tudós társaságok egymás után tagjaik sorába választják „köz-megegyezésből — s szokott Petsétes Diplomájukkal megtisztelik“. Háza a szellemi élet központja. Földy János, Fazekas Mihály, Csokonai és Kazinczy gyakori vendégei. Az ország legrosszabbul fizetett tisztiorvosa, az ágrólszakadt tanár-poéta s a börtönviselt szellemi vezér, a múlt, a jelen és a jövő, együtt a magyar művelődéstörténet legizgalmasabb évszázadát képviselik. Munkájának, a letűnt századok emlékeinek elevenedő és elevenítő ereje a jövő gazdag, termékeny és boldognak ígérkező horizontja felé mutat. Ha ő nincsen, elmondhatjuk: „Évezred halt meg... s benne Szépért kóborló emberek.“

Cseney László: A halász